

PUSZCZA BIAŁOWIESKA W CZTERECH PORACH ROKU

PUSZCZA BIAŁOWIESKA
W CZTERECH PORACH ROKU

SPIS TREŚCI

1 	O czym szumi Puszcza?	4
	● Puszcza Białowieska – wczoraj i dziś	6
	● Od ściółki po koronę – co tu rośnie?	8
	● Cenna i doceniona – wyróżnienia dla Puszczy Białowieskiej.....	9
	● Spotkanie z mieszkańcami Puszczy.....	10
● Bogactwo królestwa grzybów.....	12	
2 	Co zawdzięczamy Puszczy?	14
	● Ekosystem Puszczy – procesy mikro i makro	16
	● Mapa – podróże bliskie i dalekie.....	18
	● Z lasu do jadalni	19
	● Dla ciała i ducha – wypoczynek w Puszczy.....	20
● Śladami historii	22	
3 	Przygoda wiosną.....	24
	● Puszcza w wiosennej aurze	26
	● Z mapą i pomysłem – mój plan wycieczki.....	28
	● Dla przyrodnika wskazówki niezbędne	30
	● Zapamiętać chwile – moje notatki z podróży.....	31
4 	Przygoda latem.....	32
	● Puszcza w letniej aurze.....	34
	● Z mapą i pomysłem – mój plan wycieczki.....	38
	● Dla przyrodnika wskazówki niezbędne	40
	● Zapamiętać chwile – moje notatki z podróży.....	41
5 	Przygoda jesienią.....	42
	● Puszcza w jesiennej aurze.....	44
	● Z mapą i pomysłem – mój plan wycieczki.....	48
	● Dla przyrodnika wskazówki niezbędne	50
	● Zapamiętać chwile – moje notatki z podróży.....	51
6 	Przygoda zimą.....	52
	● Puszcza w zimowej aurze.....	54
	● Z mapą i pomysłem – mój plan wycieczki.....	56
	● Dla przyrodnika wskazówki niezbędne	58
	● Zapamiętać chwile – moje notatki z podróży.....	59

O CZYM
SZUMI PUSZCZA?

PUSZCZA BIAŁOWIESKA

wczoraj i dziś

▲ Wilk szary

Puszcza Białowieska to niezwykła kraina, którą cechują wyjątkowa bioróżnorodność, piękno przyrody oraz obecność nader rzadkich przedstawicieli flory i fauny. Poznając jej historię, możemy się wiele nauczyć, także po to, aby lepiej chronić jej skarby i zachować je dla przyszłych pokoleń.

Początki ochrony Puszczy Białowieskiej sięgają XV wieku. Wtedy to Władysław Jagiełło uznał ją za chronioną własność króla. Roztoczona „opieka” różniła się jednak bardzo od tego, w jaki sposób współcześnie postrzegamy ochronę przyrody. Otóż lasy Puszczy miały służyć jako wyłączne tereny łowieckie dla dworu władcy. Dostęp do zasobów Puszczy był ściśle regulowany. Szlachta i duchowieństwo mogli z nich korzystać po uzyskaniu przywileju, pozwalającego na zakładanie barci, zbieranie owoców i łowienie ryb. Natomiast mieszkańcy pobliskich osad po wniesieniu opłaty, mogli wyносить z lasów martwe drewno na opał, zbierać **grzyby** oraz wypasać bydło. Później przywileje poszerzano m.in. o pozwolenia na wycinkę drzew na własne potrzeby, bez możliwości jego sprzedaży. Ostabienie ochrony i nasilenie kłusownictwa nastąpiło za czasów Jana Kazimierza, głównie z powodu toczących się wojen. W okresie panowania Jana III Sobieskiego grunty należące do władcy zostały przekazane w dzierżawę młynarzom z Białowieży. Wtedy także na terenie Puszczy zaczęły rozwijać się drobny

przemysł, głównie produkcja smoły drzewnej i potażu. W czasach saskich powrócono do wielkich królewskich polowań i zaczęto bardziej dbać o Puszcę. Kiedy las znalazł się pod rosyjskim panowaniem, zniesiono specjalny status Puszczy, a zasoby lokalne poddano silnej eksploatacji. Dopiero car Aleksander I w 1802 roku przywrócił ochronę Puszczy i żyjących w niej **źubrów**. Z biegiem czasu opieka jednak słabła, a lasy stały się terenem łowieckim dla zaborców. I wojna światowa pogorszyła jeszcze stan lasów. Pod okupacją niemiecką Puszcza doświadczyła rabunkowej wycinki i masowego kłusownictwa. Niemcy wybudowali też ponad 300 kilometrów torów kolejki **leśnej**, wzniesli ogromne tartaki

w Hajnówce, Białowieży i Gródku. Rok po zakończeniu wojny w Białowieży został upolowany przez kłusownika ostatni żubr żyjący na wolności. **Restytucję żubrów** w Puszczy Białowieskiej rozpoczęto w rezerwacie zbudowanym specjalnie do tego celu w **1929 roku**. Jako pierwsze w zwierzyńcu zamieszkały dwa samce: pochodzący z Niemiec Borusse, mający domieszkę krwi żubra kaukaskiego i pochodzący z Danii żubrobizon Kobold. W październiku do hodowli dołączyła Biserta, a rok później Biscaya. Obie żubrzyce były czystej krwi. Białowieskie stado szybko rosnęło, w 1966 roku liczyło już ponad 100 osobników, a w 1977 roku 200. Obecnie Puszcza jest domem dla 43 żubrów przebywających

▶ Sóweczka, najmniejszy polski gatunek sowy

▶ Żerdzianka

Puszcza Białowieska to cenny pod względem przyrodniczym, historycznym i kulturowym obszar leśny, położony na terenie Polski i Białorusi. Zajmuje około 1500 km², z czego nieco ponad 42% powierzchni znajduje się w naszym kraju. Część polska podzielona jest na Białowieski Park Narodowy, rezerwat przyrody oraz lasy gospodarcze.

w hodowli i **654 osobników żyjących na wolności**. W 2017 roku urodziło się 95 cieląt (stan na 31.12.2017 r.). W samym sercu lasu położony jest najstarszy polski park narodowy – Białowieski. Jego początki sięgają 1921 roku, kiedy to utworzono leśnictwo „Rezerwat”, przekształcony w 1932 roku w Park Narodowy w Białowieży. Jednostkę tę restytuowano w 1947 roku jako Białowieski Park Narodowy. W 1986 roku Puszcza została uznana za Obszar Chronionego Krajobrazu i różnymi formami ochrony objęto ponad 50% jej powierzchni.

OD ŚCIÓŁKI PO KORONĘ

co tu rośnie?

W Puszczy Białowieskiej przetrwały jedno z ostatnich fragmentów lasu naturalnego nizin europejskich. Występuje tu 26 gatunków drzew, 56 gatunków krzewów i 14 krzewinek oraz przeszło 1000 gatunków roślin naczyniowych. Puszcza jest także domem dla ponad 200 gatunków mchów, 60 wątrobowców, 334 porostów i 3500 gatunków grzybów!

▲ Rezerwat krajobrazowy im. prof. Władysława Szafera

Spośród puszczańskich zbiorowisk największą powierzchnię zajmują **grądy** – mieszane lasy liściaste lub liściasto-świerkowe, rozwijające się na glebach żyznych: **brunatnych** i **opadowo-glejowych**. Najbardziej naturalne i rozległe potacie grądów występują w Obrębie Ochronnym Rezerwat. W drzewostanie grądów dominują **graby, klony, lipy i dęby**. W uboższych postaciach grądów w dolinie rzeki Leśnej i w centralnej części Puszczy dominują **graby, dęby i świerki**. Na przedwiośniu w dolnych warstwach grądów można zobaczyć wiele roślin zwiastujących wiosnę (**przylaszczki pospolite, zawilce gajowe**). Latem na wilgotnych siedliskach grądowych króluje czyściec leśny o pięknych ciemnokarminowych, dzwonkowatych kwiatach. Drugim bardzo bogatym w gatunki i zajmującym rozległe powierzchnie (szczególnie na obszarze BPN) zbiorowiskiem leśnym są łągi jesionowo-olszowe. Ich drzewostan składa się głównie z **olszy czarnej** i **jesionu**, a także **świerka**. W warstwie runa liczne są **czosnek niedźwiedzi, pokrzywa zwyczajna** i **ostrożnik**

warzywny. Olsy porastające żyzne, bagienne zagłębienia terenu są zbiorowiskiem z dominującą **olszą czarną** z domieszką **świerku**. Mają charakterystyczną kępową strukturę runa i rosną na glebach znacznie uboższych niż lasy liściaste. Bory bagienne zajmują bezodpływowe, mocno zabagnione obniżenie terenu. W warstwie drzewostanu przeważa bardzo wolno rosnąca **sosna** z niewielkim udziałem **brzozy omszonej**. Runo jest dosyć ubogie, tworzą je głównie **mchy torfowce**, a także **bagno zwyczajne, borówka bagienna, wełnianka**, a także drapieżna **rosiczka okrągłolistna**. W borach wilgotnych dominują dwa gatunki drzew – **sosna** i **świerk**. W podsyciu występuje m.in. **jarzębina**, a w runie **borówka czarna** i **gajnik lśniący**. Bory świeże rosną w suchszych miejscach niż wilgotne, ale nie w skrajnie suchych. Dominuje w nich **sosna** z domieszką **brzozy** i **świerku**. Zbiorowiska **borów** przeważają przede wszystkim w południowo-zachodniej części Puszczy Białowieskiej.

CENNA I DOCENIONA

wyróżnienia dla Puszczy Białowieskiej

▲ Białowieski Park Narodowy

Bogactwo i różnorodność Puszczy Białowieskiej doceniło wiele znamienitych organizacji. Dzięki przyznanym wyróżnieniom las podlega dodatkowej ochronie. W 1977 roku Białowieski Park Narodowy został uznany przez UNESCO za jeden ze światowych Rezerwatów Biosfery, jako obszar zawierający cenne zasoby przyrodnicze.

Nadanie tytułu Rezerwat Biosfery świadczy o równoważnym związku człowieka z biosferą na danym terenie. W ramach tego typu rezerwatów wyróżnia się ekosystemy reprezentatywne dla głównych biomów danego kraju. Rezerwat Biosfery został rozszerzony na cały obszar polskiej części Puszczy Białowieskiej w 2005 roku. **UNESCO** wyróżniło Białowieski Park Narodowy również w 1979 roku, wpisując go na **Listę Światowego Dziedzictwa Ludzkości**. Nie ma w naszym kraju drugiego, tak istotnego dla ochrony różnorodności biologicznej miejsca. W 1992 poszerzono ten obszar o przylegającą od wschodu część białoruskiego parku narodowego Białowieżskaja Puszcza. Wtedy też Białoruś zdecydowała, że cały teren Puszczy, leżący w jej granicach będzie państwowym parkiem narodowym. Rok później **UNESCO** uznało Białowieżską Puszcę za Światowy Rezerwat Biosfery. W 1997 roku Białowieski Park Narodowy jako pierwszy w Polsce otrzymał od Rady Europy prestiżowy Europejski Dyplom Obszarów

Chronionych (European Diploma for Protected Areas – EDPA). Jest to wyróżnienie przyznawane cennym obszarom przyrodniczym, stanowiące jednocześnie certyfikat jakości, świadczący o wysokich standardach ochrony przyrody. Tereny Puszczy są także objęte programem Natura 2000, jako obszary specjalnej ochrony ptaków i siedlisk, tereny cenne i zagrożone w skali Europy. Powierzchnia Obszaru Natura 2000 Puszcza Białowieska wynosi ponad 63 tys. ha. Puszcza pełni także kluczową rolę w zachowaniu spójności całej sieci Natura 2000 ze względu na biegnący przez jej tereny korytarz ekologiczny o europejskiej randze. Od roku 2010 Puszcza Białowieska należy do spisu ostoi ptaków IBA, prowadzonego przez **BirdLife International**. W 2014 roku Komitet Światowego Dziedzictwa UNESCO podjął decyzję o wpisaniu całej Puszczy Białowieskiej, po obu stronach granicy, na **Listę Światowego Dziedzictwa**.

SPOTKANIE

z mieszkańcami Puszczy

Wizytówką i królem Puszczy jest żubr, którego dziko żyjąca tu populacja jest najliczniejszą na świecie i w ostatnich 30 latach systematycznie się powiększa. Majestatu tym zwierzętom przydają nie tylko rozmiary (największe okazy ważą blisko tonę i osiągnęły wysokość w kłębie 180–190 cm), ale także zdecydowany, mocny chód.

▲ Żubr
na leśnej łące

Cechą charakterystyczną byków jest ponadto wyraźnie rozbudowana przednia część ciała – szeroka, masywna z wyraźnym garbem, porośniętym dłuższą, kudłatą grzywą. Ci, którzy chcą z bliska podziwiać te rzadkie zwierzęta, powinni udać się do Rezerwatu Pokazowego Żubrów w Białowieskim Parku Narodowym. Wśród **ssaków** kopytnych w Puszczy można spotkać także **jelenie, sarny, łosie i dziki**. Najliczniejszą grupą ssaków są jednak gryzonie, szeroko reprezentowane przez **nornicę rudą** i **mysz leśną**, a także **nornika północnego**, żyjącego w niezalesionych dolinach rzecznych. Są one jednym z najważniejszych źródeł pokarmu dla **drapieżników: ssaków łasicowatych, lisów, sów, myszotowów** i innych. Dla odmiany, bardzo ciekawym choć występującym rzadko przedstawicielem rzędu gryzoni jest **smużka**, odżywiająca się pokarmem roślinno-zwierzęcym oraz prowadząca nadrzewny tryb życia (niekiedy zamieszkuje również strychy starych domów, stojących w pobliżu ściany lasu). Z uwagi na umaszczenie futra wyjątkowo pięknymi

reprezentantkami gryzoni są **popielica** i **koszatka** (aktywne raczej nocą). Ważnym przedstawicielem tego rzędu jest także **bóbr europejski**. Jego działalność przyczynia się do utrzymywania optymalnych stosunków wodnych na obszarze, który zasiedla. Działalność tego swoistego „inżyniera środowiska” ogranicza erozję i pomaga w oczyszczaniu wód. Puszczańskie okolice zamieszkuje także niezwykle rzadki **ryś euroazjatycki**. Ten dostojny przedstawiciel kotowatych poluje głównie na **sarny** i jest przy tym naturalnym regulatorem ich liczebności. Ci, którzy marzą o pamiętce w postaci fotografii **rysia**, powinni wiedzieć, że te ostrożne zwierzęta łatwiej spotkać na drogach leśnych (z których chętnie korzystają), a nie w największych gęstwinach. Białowieskie lasy zamieszkuje liczna rodzina **łasicowatych**, m.in. **łasica pospolita, gronostaj europejski, tchórz, kuna** (leśna i domowa), **wydra europejska** oraz **borsuk europejski**. Zajęczaki reprezentowane są przez dwa gatunki – **zając bielaka** (trudny do wypatrzenia) i **zając szaraka**. Puszcze Białowieską

zamieszkuje także kilkanaście gatunków nietoperzy. Wśród nich najliczniej spotykane są **borowiec wielki** oraz **nocek rudy**. Schronienie znalazł tu także **nietoperz mopek zachodni** – zagrożony wyginięciem i rzadki w skali Europy. Puszcza Białowieska to również królestwo ptaków. Zaobserwowano tu około 250 gatunków, z czego większość stanowią gatunki lęgowe. Wyjątkowym atutem puszczańskiej awifauny jest występowanie wszystkich gatunków **europejskich dzięciołów**, na czele z takimi „ornitologicznymi fenomenami”, jak **dzięcioł trójpalczasty** czy **białogrzbiety**. **Dziuplaki** szczególnie upodobały sobie Puszcze ze względu na zróżnicowaną strukturę wiekową

drzewostanu i pozostawianie w lesie stojących i leżących martwych drzew, w których wiele z nich szuka pokarmu i kuje dziuple lęgowe. Fauna **ptaków** Puszczy obejmuje 12 gatunków. Wśród nich są **rzekotki drzewne**, **ropuchy szare**, dwa gatunki **traszek** oraz **kumak nizinny** (objęty w Polsce ścisłą ochroną gatunkową!). W okolicach Białowieży możemy spotkać 7 gatunków **gadów**. Są to **jaszczurki** (żyworodna, zwinka i padalec), **węże** (**żmija zygzakowata**, **gniewosz płamisty** i **zaskroniec zwyczajny**) oraz **żółw błotny**. Ichthiofauna wód Puszczy reprezentowana jest przez 32 gatunki **ryb**, wśród nich **piołun**, **lin** i **piszkarz**. Najmniej poznaną grupą, choć obejmującą

▶ Dzięcioł średni

▶ Dyląg garbarz – chrząszcz z rodziny kózkowatych

Odbiciem różnorodności owadów Puszczy jest bogactwo mieszkających tu chrząszczy, z których wiele jest naprawdę wyjątkowych. Zgniotek cynobrowy to np. relikwit lasów pierwotnych, związany z martwymi lub umierającymi drzewami. Podobnych warunków życia wymagają bogate wspaniały i rozmiarów kolweński, dla których jedynym miejscem występowania w Polsce są tereny puszczańskie. Pachnica dębowa, kwietnica okazała czy tęgosz rdzawy wybierają z kolei na bytowanie dziuple starych drzew.

ponad 95% gatunków występujących na tym terenie są **bezkregowce**. Wiele z występujących tu gatunków **owadów**, zwłaszcza **chrząszczy**, zalicza się do **reliktów puszczańskich**. Bogactwo ich występowania uwarunkowane jest dostępnością i obfitością pokładów martwego drewna, które stanowi źródło pokarmu oraz daje schronienie. W Puszczy występuje 6300 gatunków **chrząszczy**, np. zgniotek cynobrowy, bogatek wspaniały, rozmiarów kolweński czy kwietnica okazała, w tym ponad 1000 związanych z martwym drewnem, ponad 1600 gatunków **motyli** i... co bywa niekiedy uciążliwe, 29 gatunków **komarów**.

BOGACTWO królestwa grzybów

Świat ożywiony Puszczy Białowieskiej jest bogato reprezentowany przez grzyby, które odgrywają ogromną rolę w ekosystemie lasu naturalnego. Grzyby saprofityczne rozkładają martwą materię organiczną, pasożytnicze uczestniczą w regulacji liczebności populacji roślin i zwierząt, a gatunki symbiotyczne pomagają drzewom i innym roślinom pobierać wodę i sole mineralne z gleby.

▲ Opieńka miodowa

Puszczańskie lasy są ostoją dla około 3500 gatunków **grzybów**, w tym 1800 grzybów wielkoowocnikowych, czyli takich, które wytwarzają widoczne gołym okiem owocniki. Obfitość martwego drewna i duże zróżnicowanie siedlisk sprawiają, że można tu spotkać unikalne okazy, występujące jedynie na terenie Puszczy, takie jak drobnoporek łzawiący czy jamkówka północna. Ciekawostką jest wcześniejsze wykorzystanie tzw. **hub**, czyli **grzybów** nadrzewnych i nadrewnowych. Choć dla współczesnych grzybiarzy nie przedstawiają one większej wartości, to nasi przodkowie bardzo je ceniłi. I tak wykorzystywali wysuszone **owocniki** czyrenia ogniowego do sporządzania tzw. **hubek**, służących do rozniecania ognia za pomocą krzesiwa. Z kolei palony **gmatwek** dębowy był idealnym środkiem przeciw komarom.

Bogactwo puszczańskich **grzybów** przejawia się nie tylko w liczebności ich gatunków, ale także w prawdziwym wachlarzu kształtów, kolorów, smaków oraz miejsc, w których żyją. Znaczący wpływ na

Czyreń ogniowy, huba ▶

różnorodność tutejszych **grzybów** ma występowanie **świerka** we wszystkich zbiorowiskach leśnych. **Pniarek różowy** i **jamkówka białobrzowa** to przykłady gatunków związanych z martwym drewnem świerkowym. Natomiast korzenie **świerka** potrzebne są do prawidłowego rozwoju **borowika szlachetnego**, który rośnie najlepiej w zespole z dwoma gatunkami **muchomorów**: czerwieniejącego i twardego. W **sosnowych borach bagiennych** spotyka się **zastłonaka pelargonioowego** związanego z **olszynami** i **brzożami**. Wydziela on charakterystyczny zapach, przypominający rozarte liście **pelargonii**. Jesienną porą w borach królują jaskrawe owocniki **lisówki**

pomarańczowej i czerwienią się kapelusze **gotąbka błotnego**. Natomiast lasy liściaste pełne są **opieńiek miodowych** i **podgrzybków złotoporych**, rosnących przy **dębach**. Swoją dom w Puszczy mają także **śluzowce**, które potrafią przemieszczać się, a nawet polować! Odżywiają się poprzez pochłanianie bakterii, **pierwotniaków** i **grzybów** (czasem pochłaniają nawet całe owocniki!), stąd są często określane jako swoiste drapieżniki w swoim świecie. Jesienną tradycją jest wystawa „Grzyby Puszczy Białowieskiej” organizowana przez Białowiecki Park Narodowy. Co roku we wrześniu prezentowane są okazy około 200 gatunków grzybów z terenu Puszczy, a wystawie

Borowik szlachetny

Bardzo ciekawe są związające z pni i gałęzi drzew brodaczki, a także „grzyby dziwaki” o fantastycznych kształtach i często dużych rozmiarach, takie jak osiągnący wielkość piłki do koszykówki siedzeń sosnowy i delikatna, obrastająca pnie martwych drzew soplówka bukowa. Wczesnowiosennymi grzybami są karmionowa, niewielka czarka szkarłatna, jadalne smardze oraz podobna do nich piestrzenica kasztanowata.

towarzyszą wykłady specjalistów mykologów. W Puszczy Białowieskiej występuje także prawdziwe bogactwo **porostów**, należących do królestwa **grzybów**. W lasach tych zachowały się wszystkie typy porostów: od tych naskalnych i związanych z martwym drewnem, po krzaczkowate i listkowate. Wśród puszczańskich porostów wyróżniają się m.in. **granicznik płucnik** i **granicznik tarczowy**, zaliczane do reliktywów lasu pochodzenia pierwotnego i gatunków wskaźnikowych, świadczących o dużej bioróżnorodności terenu i czystości powietrza.

CO ZAWDZIĘCZAMY PUSZCZY?

EKOSYSTEM PUSZCZY

procesy mikro i makro

Puszcza Białowieska jest kompleksem leśnym z zachowaną największą powierzchnią lasów naturalnych w Europie. Las naturalny to taki, który powstał i funkcjonuje z niewielkim udziałem gospodarki ludzkiej, w którym wzajemne relacje między gatunkami i środowiskiem nieożywionym nie są sterowane przez człowieka.

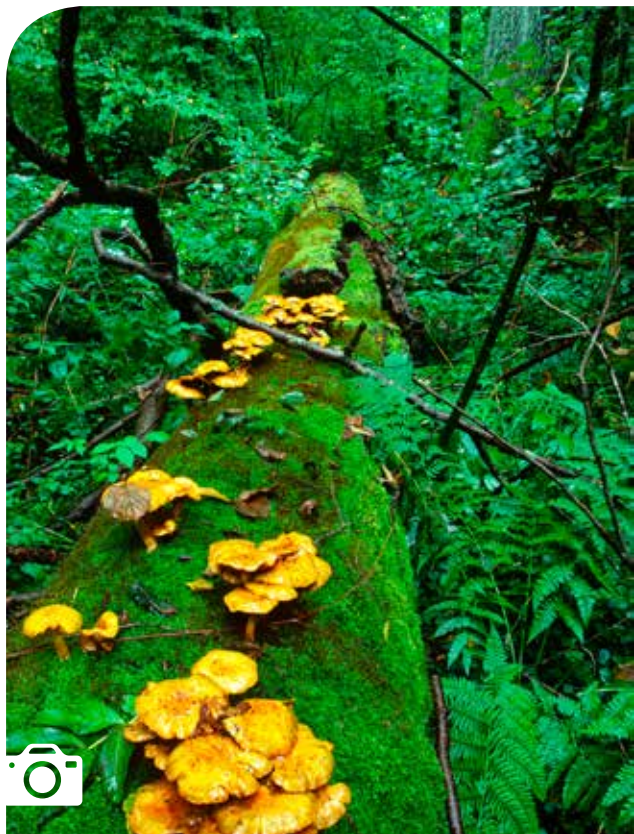

▲ Żuraw na gnieździe

W Puszczy Białowieskiej rządzią odwieczne prawa przyrody. Przemierzając jej najodleglejsze ostępy, możemy wyobrazić sobie, jak wyglądały lasy Europy Środkowej na długo przed dominacją gatunku ludzkiego. Spośród wszystkich lasów naturalnych w Europie Puszcze Białowieską wyróżnia nie tylko rozległość, ale też bardzo duże bogactwo gatunkowe **roślin, zwierząt i grzybów**, wynikające z różnorodności **siedlisk leśnych**, oraz ogólnie dużej żyzności puszczańskich gleb. Dzięki prowadzonej (w różnym stopniu) przez kilka stuleci ochronie, wielkie połacie Puszczy ocalały. Las ten uniknął strat, ale przetrwała, właśnie dzięki bogactwu i różnorodności. Bowiemy im więcej elementów tworzy **ekosystem**, tym jest on stabilniejszy i bardziej odporny na zagrożenia. Każdy z organizmów pełni określone funkcje i aby zachować równowagę ekologiczną, nie może zabraknąć żadnego z nich. Rośliny zapewniają grzybom i zwierzętom pokarm, dają schronienie i miejsce zamieszkania. Ogromną rolę w ekosystemie odgrywa martwe

Grzyby na powalonym pniu martwego drzewa ▶

drewno. Poważone pnie chronią i ostaniają przed roślinożercami wschodzące między nimi drzewka. Wiele odmian porostów i grzybów wielkoowocnikowych występuje wyłącznie na martwych i zamierających drzewach. Zwykle proces rozkładu pnia czy całego drzewa przez grzyby trwa od kilku do nawet kilkadziesiąt lat. Dla bezkręgowców obumarłe drzewa są domem, dla gryzoni leżące kłody to idealne kryjówki.

Ptaki dziuplaki w starych drzewach znajdują idealne schronienie. Oczywiście leśna fauna to nie tylko „biorcy”. Zwierzęta „odwdzięczają się” roślinom zjadając żerujące na nich owady czy roznosząc ich nasiona (na sierści lub przetrawione). Bardzo pożyteczne

dla środowiska glebowego jest **buchtowanie** (rycie) dzików. Ssaki te w poszukiwaniu pokarmu zdzierają wierzchnie warstwy gleby, spulchniając ją pod samosiew roślin. Wyjadają także owady, ich larwy i poczwarki, które mogą być leśnymi szkodnikami dla wielu roślin. Z kolei zapominalskie wiewiórki często nie pamiętają, gdzie pochowały swoje zapasy i tym samym przyczyniają się do sadzenia młodych drzew. Las naturalny nie oznacza lasu niezmiennego. W Puszczy wiele zjawisk zachodzi w cyklach. Jednym z najbardziej spektakularnych procesów są lata nasienne, które wyznaczają unikalny rytm życia lasu. Naukowcy nazwali je nawet „**bijącym sercem Puszczy**”. Bije ono

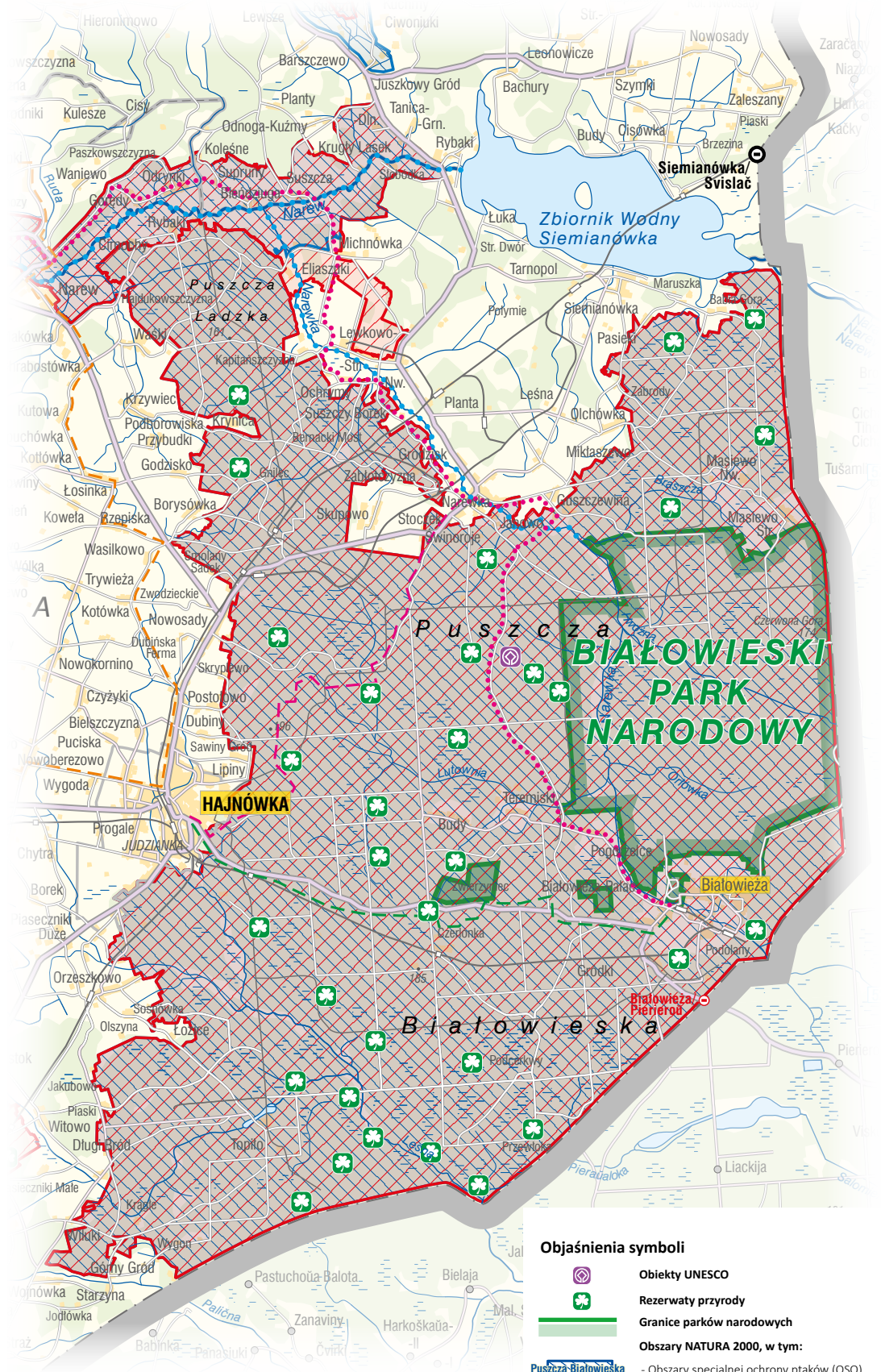
Łania żerująca na śródleśnej łące

Tak duży las wpływa na klimat okolicy, osłabiając wiatry, ograniczając powódzie, zmniejszając wahania temperatur, wreszcie produkując mnóstwo tlenu. „Z drugiej strony” okolica wpływa na Puszcę – zanieczyszczenia chemiczne powietrza i wody docierają do lasu, grunty miejscami ulegają osuszeniu, wreszcie budowa olbrzymiego zalewu Siemianówka, bardzo zmieniła stosunki wodne Puszczy Białowieskiej.

raz na 6–8 lat, co objawia się bujnym owocowaniem wielu gatunków drzew liściastych. W kolejnym roku drzewa prawie nie dają owoców, a w następnych latach owocują dosyć oszczędnie. Dzięki obfitości nasion, rozmnażają się żywiące się nimi gryzoni i polujące na nie drapieżniki jak łasice, puszczyki i inne. Kiedy owoce się kończą, liczebność gryzoni, a w ślad za nimi drapieżników również spada.

Objaśnienia symboli

- Obiekty UNESCO
- Rezerваты przyrody
- Granice parków narodowych
- Obszary NATURA 2000, w tym:**
  - Puszcza Białowieża - Obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO)
  - Puszcza Białowieża - Obszary mające znaczenie dla Wspólnoty (OZW)

Z LASU do jadłospisu

▲ Regionalne przysmaki

Opowieść o lasach Puszczy Białowieskiej byłaby niepełna bez wspomnienia o kulinarnych przysmakach Podlasia. Obfitość darów natury, ciekawa historia i wielokulturowość regionu sprawiają, że tutejsza kuchnia to prawdziwa poezja smaków.

Naszą kulinarną wędrówkę rozpoczniemy od okolic Hajnówki, gdzie można skosztować tradycyjnego **Marcinka**. To ciasto, składające się z wielu cienko rozwałkowanych placków przełożonych śmietaną, jest typowe dla regionu Puszczy Białowieskiej. Słynnym lokalnym specjalem jest też znakomity **twaróg hajnowski**. Do jego produkcji używa się mleka pochodzącego z gospodarstw leżących w otulinie Puszczy. **Babka ziemniaczana** ze skwarkami to także klasyki kuchni podlaskiej. Podaje się do niej różne dodatki, takie jak sos grzybowy, dynia, boczek czy surówki, ale w tradycyjnym domu, babkę zajada się najczęściej z zimnym mlekiem. Będąc w okolicy warto też spróbować **konfitur z owoców leśnych**, które powstają w oparciu o specjalną recepturę. Ich wspaniały smak niesie ze sobą właściwości lecznicze. Wszyscy miłośnicy zdrowia i stodyczy z pewnością pokochają też **miody** z okolicznych pasiek. Na szczególną uwagę zasługuje „**Lipiec białowieski**” (z lipy drobnolistnej),

wpisany na Listę Produktów Tradycyjnych (podobnie Marcinek hajnowski i twaróg). Skosztować można dwóch odmian lipca: nektarowego, z nieco gorzkawym posmakiem, i spadziowego, o smaku lekko żywicznym. Dużą popularnością cieszy się także **Miód Pitny Podlaski**, który kusi smakiem i aromatem. Odnaleźć go można w miejscowości Saki, tuż na przedpolach Krainy Żubra. Specjał wytwarzany jest z naturalnego miodu pszczelego oraz tłoczonych na miejscu soków owocowych. Uznanie mieszkańców i turystów zyskały również puszczańskie **zioła i herbaty** na bazie owoców leśnych, mięty, lipy, czy czarnego bzu. Prawdziwą ucztę dla podniebienia gwarantuje także wizyta w regionalnych restauracjach. **Dania z dziczyzny**, pyszne **zupy grzybowe** (jesienią obowiązkowo trzeba spróbować zupy opieńkowej!), **pierogi z leśnymi owocami** lub **grzybami** i wiele innych smakołyków – z pewnością każdy znajdzie coś dla siebie. Palce lizać!!

DLA CIAŁA I DUCHA

wypoczynek w Puszczy

Dla jednych wypoczynek w puszczańskich lasach to okazja do przyjemnego wysiłku i rzucenia wyzwania swojej kondycji, dla innych to pretekst do letniego nicnierobienia. Pewne jest natomiast, że każdy może spędzić tu czas właśnie tak, jak lubi najbardziej.

▲ Rowerzyści na szlaku w Puszczy Białowieskiej

Puszczańska przyroda zachęca do odkrywania jej każdą porą roku, z przyjaciółmi i w pojedynkę, a świetnie oznakowane szlaki mobilizują do aktywnego wypoczynku. Bogata oferta noclegów, od eleganckich hoteli, po kameralne pensjonaty i swojską agroturystykę, sprzyja dłuższym pobytom. Puszcę można zwiedzać na kilka sposobów. Amatorzy **jazdy rowerowej** będą wybierać spośród gęstej sieci szlaków, o łącznej długości ponad 600 km! Do dyspozycji turystów wytyczono około 200 kilometrów **szlaków pieszych**. Puszczańskie trasy dają możliwość poznania nie tylko wyjątkowej przyrody, ale także architektury Podlasia i malowniczych miejscowości, wtopionych w pejzaże pól i lasów. Ciekawym sposobem na zwiedzanie zakątków Puszczy jest **przejażdżka kolejową drezyną**. Wybierając ten rodzaj transportu trzeba pamiętać, że jest to atrakcja wymagająca siły i upor. Drezyny bowiem to „pomocnicze pojazdy kolejowe z napędem mechanicznym ręcznym”! Prawdziwą furorę wśród

Kolejka wąskotorowa w Puszczy Białowieskiej ▶

przyjeżdżających robi **kolejka wąskotorowa**, która przemierza puszczańskie ostępy na trasie Hajnówka-Topiło. Każdego roku podróżuje nią blisko dwadzieścia tysięcy osób. Letnią porą, chcąc zaznać nieco ochłody, można skorzystać ze **szlaków wodnych**, które w regionie Puszczy Białowieskiej liczą około 52 km. Nurt **rzeki Narewki** prowadzi kajakarzy przez rozległe łąki i trzcinowiska, miejsca gniazdowania i żerowania ptactwa wodnego. Zwiedzać dolinę rzeki można również na pokładzie **katamaranu** (proponujemy wariant z przystankiem widokowym w Białowieży). Ciekawe **wieże widokowe** znajdują się przy Kosym Moście w północnej części BPN i w Babiej

Górze nad Zalewem Siemianówka. Chętnie korzystają z nich uprawiający **birdwatching**, wypatrując rzadkich okazów ornitofauny. W okolicach zbiornika swoje ulubione miejsca mają też **wędkarze**. **Siemianówka** słynie z pięknych okazów szczupaków, okoni i karpia. Latem na zalewie odbywają się zawody **windsurfingowe** i regaty jachtów. Zimą przyjeżdżają tu miłośnicy latania na **bojerach**. Puszcza ma także ciekawą propozycję dla tych, którzy chcą pogłębić swoją wiedzę ekologiczną i kulturową. Cyklicznie organizowane są **wystawy, warsztaty i zajęcia plenerowe** pozwalające na poznawanie tajemnic roślin i zwierząt oraz lokalnych obyczajów. Goście mogą

▶ Tradycyjny dom z okiennicami w Krainie Otwartych Okiełnic – Trześciianka

▶ Kajakarze na szlaku

Idealne na wieczorny relaks dla zmęczonych turystów są liczne miejsca ogniskowe. Najwięcej z nich jest położonych w nadleśnictwach Hajnówka, Białowieża i Browsk. Wielką popularnością cieszy się uroczysko „Stara Białowieża” u stóp kilkusetletnich dębów, a także miejsca ogniskowe w miejscowościach Świnoroje, Gruszki oraz Topiło, dokąd dociera kolejka wąskotorowa z Hajnówki.

również spróbować swoich sił w tworzeniu tradycyjnych wyrobów biorąc udział w **kursach rękodzieła**. Ci, którzy lubią kuchenne wyzwania, mają duszę artysty, a przede wszystkim chcą smakować lokalnych delicji, powinni wziąć udział w organizowanych warsztatach kulinarnych w miejscowości Puchty. Podczas warsztatów przybysze uczyć się, jak przenosić wzornictwo i piękno tutejszych okolic na słodkie, piernikowe tło.

ŚLADAMI historii

Na tożsamość regionu Puszczy Białowieskiej składa się barwna mozaika kultur pogranicza. We wzajemnym szacunku współtętnią ze sobą katolicyzm i prawosławie.

▲ Ośrodek edukacyjny BPN w dawnym dworku Gubernatora Grodzieńskiego

Niezwykle bogata przeszłość regionu, bliskość granicy i otwartość mieszkańców Podlasia są widoczne dla każdego, kto odwiedzi okolice Puszczy. Typowe dla regionu domy, wykonane z grubych bali, wyciosanych z pni drzew, kładzionych krzyżowo, kultywowanie lokalnych tradycji, lokalna kuchnia i liczne festiwale podkreślają wartości pielęgnowane przez miejscową ludność. Drewniane domy dekorowane były ornamentami wycinanymi na deskach, które następnie malowano kolorami kontrastującymi z odcieniem ścian. Dominowały **motywy geometryczne** i **roślinne**, rzadziej przedstawiano **ludzi** i **zwierzęta**. A jeśli zwierzęta, to często z charakterystycznym układem dwóch **ptaków** w nadokiennikach. Bogato zdobiono szczyty, okna, ganki i naroża domów. Z czasem ganki zaczęto zabudowywać oszklonymi ściankami w różnych kolorach. Do najcenniejszych przykładów architektury drewnianej zaliczyć należy budynek dawnego dworca kolejowego **Białowieża Towarowa** oraz pawilon stacji **Białowieża Pałac**, wzorowany na carskiej

stacji kolejowej z 1897 roku. Pasjonaci, zainteresowani historią dawnego budownictwa z pewnością będą zachwyceni wizytą w białowieskim **Skansenie Architektury Drewnianej Ludności Ruskiej Podlasia**. Zachowały się w nim m.in. stuletnie zabudowania, drewniane krzyże przydrożne, stara łaźnia i wiatrak. Kraina Żubra słynie również z cerkwi i niewielkich kapliczek, które idealnie komponują się z sielskim krajobrazem. Jedną z najbardziej okazałych świątyń to **cerkiew św. Mikołaja** w Białowieży. W jej wnętrzu znajduje się unikatowy, porcelanowy ikonostas. Do postawienia fundamentów cerkwi użyto ciosanych kamieni z Puszczy Białowieskiej. Będąc w okolicy warto wybrać się na spacer do **Parku Pałacowego** z malowniczymi stawami i budynkami pamiętającymi XIX wiek, **m.in. Bramą Pałacową** i **Domem Marszałkowskim**. Nieopodal stawów można podziwiać najstarszy zachowany budynek w Białowieży, dawny **Dworek Gubernatora Grodzieńskiego** z 1845 roku, udekorowany zdobieniami okien i poddasza w stylu rosyjskim. Na zachodnim

skraju Puszczy, w miejscowości Hajnówka znajduje się słynny **Sobór Świętej Trójcy**, który jest wizytówką i dumą miasta. Świątynia ma dwa poziomy, może pomieścić nawet 5 tys. wiernych, a jej wysokość z krzyżem sięga 50 m. Zgodnie z prawosławną tradycją całe wnętrze soboru pokrywają polichromie – malarstwo ścienne nawiązujące do wzorów dawnego malarstwa bizantyjskiego. Warto zwrócić uwagę także na ogromny żyrandol (panikadiło) ozdobiony witrażami przedstawiającymi świętych. Jeśli odwiedzimy Hajnówkę w maju, będziemy mogli uczestniczyć w cieszącym się światową sławą, corocznym Międzynarodowym festiwalu o ponad trzydziestoletniej

tradycji – „**Hajnowskie Dni Muzyki Cerkiewnej**”. Każdego roku przyjeżdża tu ponad tysiąc chórzystów, którzy prezentują szerokiej publiczności piękno muzyki prawosławnej. W czerwcu odbywa się **Białoruski Festyn Etnograficzny „Kultura na Schodach Muzeum”**, podczas którego można zapoznać się z tradycyjnym rzemiosłem, wziąć udział w warsztatach rękodzieła, a także posłuchać zespołów z Polski i Białorusi. Z kolei w lipcu, w Gminnym Ośrodku Kultury Czeremcha odbywa się święto barwnego tańca, strojów i pięknej muzyki, czyli **Festiwal Wielu Kultur i Narodów „Z Wiejskiego Podwórza”**. Wydarzenie prezentuje dorobek artystyczny zespołów folkowych.

▶ Hajnowskie Dni Muzyki Cerkiewnej w soborze Świętej Trójcy w Hajnówce. Konkurs chórów cerkiewnych

▶ Cerkiew prawosławna, z połowy XIX wieku, pw. Św. Braci Machabeuszy na uroczysku Krynoczek w Puszczy Białowieskiej

Jedną z najciekawszych świątyń prawosławnych jest cerkiew pw. Świętych Braci Machabeuszy na uroczysku Krynoczek. Cerkiew zbudowana jest obok źródła, które ma moc uzdrawiającą. Na uroczysko przybywa wielu pielgrzymów, którzy potrzebują pomocy duchowej i zdrowotnej. Przynoszą oni ze sobą chusteczki, które moczą w wodzie i ocierają chore miejsca licząc na uzdrowienie.

Goście mogą wziąć również udział w spektaklach teatralnych, wystawach rękodzieła i spróbować potraw regionalnych. Echo podlaskich kultur rozbrzmiewa także na innych imprezach plenerowych, jak chociażby na festynie „**I tam żywuc ludzi**” i **Białowieskich Integracjach Artystycznych „Peretocze”**.

PRZYGODA WIOSNĄ

PUSZCZA

w wiosennej aurze

▲ Żubr
na leśnej
ścieżce

Z pierwszymi promieniami słońca rozkwita wiosennie runo. Spod śniegu nieśmiało wyglądają pierwsze przylaszczki, których nasiona rozsiały przed nastaniem zimy pracowite mrówki.

Urodą zachwycają ciepłolubna **miodunka ćma** i **kokorycz pusta**, która wschodzi na bogatych w składniki pokarmowe i dość wilgotnych glebach, przez co uważana jest za wskaźnik żyzności. W wiosennym runie dominującym gatunkiem jest **zawilec gajowy**. Jego białe łany mogą w odpowiednim siedlisku lasu liściastego lub mieszanego o umiarkowanej wilgotności ciągnąć się na wiele hektarów. Kwiat ten ze względu na bardzo wolne tempo rozprzestrzeniania się uważany jest za roślinę wskaźnikową tzw. starych lasów. Jego białe płatki stulają się w chłodne dni lub wieczorem, chroniąc cenny pyłek kwiatowy. Pierwszą krzewinką, która zakwita wiosną jest objęty ochroną gatunkową **wawrzynek wilczełyko**. Jego niezwykle wonne kwiaty są źródłem pokarmu dla **pszczoł** i **trzmieli**, a owoce – dla **ptaków**, które roznoszą ich nasiona. W otoczeniu drzew liściastych można spotkać **tuskiewnika różowego**, roślinę bezzieleniową. Jego potężne kłącza rosną pod ziemią i czerpią składniki pokarmowe z korzeni drzew. Na powierzchni wyrastają jedynie pędy z różowymi kwiatami, które są zapylane

Dzięcioł czarny ▶

przez owady. Wiosenne ożywienie panuje również wśród zwierząt: na świat przychodzą nowe pokolenia. Cielaki żubra rodzą się najczęściej w maju. W 20–40 min po porodzie już stoją na nogach i ssą mleko mamy. Na przełomie kwietnia i maja, w ustronnym miejscu rodzą się małe **wilki**. Młode wydaje para alfa – dominująca para w stadzie. Pozostałe **wilki**, przede wszystkim dzieci dominującej pary z poprzednich lat, pomagają w zdobywaniu pokarmu dla szceniąt. W lutym lub marcu, na czas trwania rui, łączą się w pary **rysie**, które poza okresem godowym prowadzą samotniczy tryb życia. Samice rodzą młode w maju i opiekują się nimi przez 10–11 miesięcy. Maj to także czas, kiedy rodzą się

sarenki, które już w drugiej godzinie życia zaczynają stawiać pierwsze kroki! Wczesną wiosną potomstwa oczekują również **dziki**. Małe **warchlaki** źle znoszą niskie temperatury i przez pierwsze trzy miesiące są mocno związane z troskliwą matką. Jeśli zobaczymy lochę z małymi dzikami, lepiej nie wchodzić jej w drogę – zdesperowany dzik, który nie ma jak uciec, atakuje, a jest znacznie silniejszy i szybszy od człowieka. Wiosna to najlepszy czas na obserwowanie ptaków i poznawanie ich zwyczajów. Trwają wielkie powroty. Najwcześniej, bo jeszcze w lutym, do Puszczy przylatują **skowronki**, **żurawie**, **czajki** i **bociany**. Nieco później zjawiają się **rudziki** i **drozdy**. „Szczyt” przylotu ptaków przypada

▶ Młode wilki

▶ Żurawie na łące

Ptasich koncertów możemy słuchać przez cały dzień, jednak najgłośniejsz brzmią one rano i wieczorem. W całym lesie rozbrzmiewają okrzyki godowe. Dzięcioły energicznie bębnią w pnie drzew, a samce czterech gatunków muchotówek wabią samice zaczynając swe pieśni na gałęziach drzew.

na marzec i kwiecień. Wiosną najbardziej spektakularnym zjawiskiem w ptasim świecie jest jednak taniec godowy **żurawi**. Podczas płaśców ptaki te stroszą pióra, hałasują, podskakują, machają skrzydłami i podrzucają kłębki traw. W chwilach największego zaangażowania wydają charakterystyczny piękny, ochrypły krzyk, zwany klangorem. Już w połowie kwietnia ptaki zaczynają budowę gniazd. Raniuszki zbierają porosty, a myszołowy – gałązki krzewów. Kowaliki sięgają po korę **sosny**, a jako gniazda wykorzystują stare dziuple **dzięciołów**, dziuple naturalne, rzadziej budki lęgowe.

Z MAPĄ I POMYSŁEM

mój plan wycieczki

▲ Fotograficzne safari w Puszczy Białowieskiej

Swoją wiosenną przygodę z lasem możemy rozpocząć udając się na spotkanie z królem Puszczy – żubrem. Wycieczka piesza szlakiem „Żebra Żubra” zajmie nam około godziny, a do przejścia mamy 4 km.

Trasa rozpoczyna się zaraz za opłótkami ul. Zastawa w północno-zachodniej części Białowieży, przy drodze prowadzącej do miejscowości **Budy**. Wiedzie przez podmokłe lasy olszowe i olszowo-jesionowe w dolinie **rzeki Narewki** do Rezerwatu Pokazowego Żubrów w Białowieskim Parku Narodowym. Po drodze mijamy tablice z informacjami dotyczącymi różnych gatunków roślin na szlaku. Wczesną wiosną przy ścieżce można zauważyć wiele żab, budzących się z zimowego letargu, które próbują przedostać się do rzeki Narewki. W rezerwacie pokazowym oprócz żubrów, zobaczyć możemy gatunki ssaków puszczańskich, takie jak **dziki, jelenie, sarny** czy **łośie**, a także **wilki, rysie** i **koniki** w typie tarpana. Ciekawą propozycją dla miłośników wycieczek rowerowych jest szlak o charakterze pętli na trasie Hajnówka–**Topiło**–Hajnówka o długości 42 km. Jadąc trasą możemy podziwiać urzekającą dolinę rzeki Leśnej oraz jedno z najcenniejszych zakątków Puszczy

Żaba trawna ▶

– cztery rezerваты: „**Głęboki Kąt**”, „**Nieznanowo**”, „**Olszanka Myśliszcze**” i „**Michnówka**”. Później docieramy do malowniczej wsi **Topito**, położonej nad śródleśnymi stawami, utworzonymi na **rzeczce Perebel**. Zmęczeni turyści mogą odpocząć korzystając z wiat i miejsc ogniskowych, a spragnieni wiedzy udać się jeszcze na **ścieżkę edukacyjną „Puszczańskie Drzewa”**. Trasa szlaku wiedzie przez **Orzeszkowo**, gdzie można podziwiać drewnianą cerkiew (Cerkiew Wniebowstąpienia Pańskiego). Ciekawi przygód powinni odnaleźć drogę do **Chatki Baby Jagi**, która zaprasza nie tylko łakomczuchów! W Orzeszkowie dzieci mogą z bliska zobaczyć,

jak wyglądała chatka czarownicy, ugotować supkę z lizaków i sprawdzić się na wadze kłamstwa. Wiosną okolice Puszczy Białowieskiej dają wiele okazji do kulturalnych i edukacyjnych spotkań. Pod koniec marca wieś Zaleszany zaprasza na **warsztaty pieczenia „bustowej łąpy”** – imprezę przywołującą dawne podlaskie zwyczaje związane z powitaniem wiosny. W kwietniu organizowane są **„Noce Sów”** w nadleśnictwach **Browsk, Białowieża** i w **Białowieskim Parku Narodowym**. Wydarzenie pozwala na poznanie zwyczajów tych dostojnych ptaków. Miłośnicy miodu ciekawość i apetyt zaspokoić mogą w **Dworze Bartnika w Narewce**.

▶ Chatka Baby Jagi w miejscowości Orzeszkowo

▶ Staw w Topile

Wiosną w świetlicy w Lewkowie Starym można wziąć udział w Konkursie Lepienia w Glinie. Wydarzenie odbywa się w kilku kategoriach wiekowych, więc udział może wziąć każdy, bez względu na wiek i umiejętności. Co roku konkurs ma inny motyw przewodni. Były już „Maski”, „Świetliczki” oraz „Wiersze J. Tuwima i J. Brzechwy”. Co będzie w tym roku dowiedzą się Państwo sami :)

Tutejszy skansen i muzeum bartnika posiada bogatą kolekcję uli, w tym uli kładowych, figuralnych i słomianych, czyli tzw. **kószek**. W muzeum zgromadzono związane z kunsztem pszczelarskim lub jego motywami numizmatykę, filatelistykę, porcelanę, obrazy, a nawet dodatki do ubioru czy ozdobne zegary. Nie brak tu również zabytkowych sprzętów oraz bogatej informacji na temat biologii pszczoł.

DLA PRZYRODNIKA

wskazówki niezbędne

▲ Puszcza wiosną

Odwiedzając Puszcę o każdej porze roku należy, pamiętać przede wszystkim o tym, że jesteśmy tu tylko gośćmi i powinniśmy szanować zwyczaje panujące w naturze.

Nie zrywajmy do bukietu wiosennych kwiatów. Są one wyjątkowo nietrwałe i co więcej – znaczna część z nich jest pod ochroną. Jeśli podczas spaceru zauważymy **ptasie gniazdo** lub inne legowisko – nie podchodźmy do niego i niczego nie dotykajmy. Wiele zwierząt, kiedy wyczuje ludzki zapach porzuca swoje **kryjówki**, a tym samym opuszcza swoje potomstwo. To samo dotyczy sytuacji, w której napotkamy, z pozoru samotne, młode **sarny**, **warchlaki** czy też **wiewiórki**. Nasze „spotkanie” na pewno obserwuje przestraszony rodzic, który wyczekuje, aby zabrać swoje potomstwo i bezpiecznie je ukryć. Wiosną zdarzają się też sytuacje, kiedy zobaczymy maluchy z rodzicami. Należy wówczas zachować spokój i pamiętać, że dzięki zwierzęta bardzo rzadko atakują ludzi. Podczas wycieczek pamiętajmy też o tym, że w lesie nasz głos niesie się na większe odległości. Starajmy się zachowywać **cicho** i **nie krzyczeć**. Zwierzęta mają bardzo wyczulony słuch i hałasy mogą je wystraszyć. Jeśli udajemy się do Puszczy podziwiać ptaki, to warto wziąć ze sobą **lornetkę**, ułatwiającą

obserwację, oraz **aparat fotograficzny**, który pomoże uwiecznić wyjątkowe spotkanie. Robiąc zdjęcia pamiętajmy, żeby wyłączyć flash – zwierzęta się go boją, a wkraczając w ich świat starajmy się jak najmniej je niepokoić. Wybierając się do lasu, zadbajmy też o swoje **bezpieczeństwo**. Zabierzmy przeciwdeszczową kurtkę i nieprzemakalne buty – zwłaszcza wczesną wiosną pogoda lubi płać figle. Postawmy na zróżnicowaną odzież. Dobrym rozwiązaniem jest ubranie się „**na cebulkę**”. Spodnie z odpinanymi nogawkami przydadzą się przy zmianie temperatury, a kilka warstw odzieży górnej zawsze można zdjąć i schować do plecaka. Dodatkowo posmarujmy się specjalnym preparatem odstraszającym komary i malutkie pajęczaki, szczególnie kleszcze. Nie zapomnijmy też o **zabranii prowiantu** i **wody**, zwłaszcza jeśli planujemy dłuższą wycieczkę.

**PRZYGODA
LATEM**

PUSZCZA

w letniej aurze

Od momentu, w którym wszystkie gatunki drzew osiągną pełnię ulistnienia, co następuje mniej więcej w połowie czerwca, możemy mówić o nastaniu fenologicznego lata. Puszcza widziana z lotu ptaka wygląda jak „wielkie zielone morze”.

▲ Kłoda martwego drzewa – środowisko życia grzybów, roślin i zwierząt

Jej powierzchnia jest nierówna, sfalowana, co wynika z odmiennego kształtu korony i różnej wysokości dla drzew każdego gatunku. Nieliczne prześwity w zielonej otchłani tworzą zręby, śródleśne polany, wstążki dróg i doliny rzek i rzeczek. Z perspektywy piechura las jest znacznie ciemniejszy niż wiosną, dotyczy to przede wszystkim lasów liściastych i mieszanych, w znacznie mniejszym stopniu iglastych. Na dno lasu liściastego światło przesącza się skąpo, korzystając ze szczelin w gęsto zwartych koronach, w miejscach, gdzie przerwóciły się drzewa, przy leśnych duktach, młodnikach itp. **Zieleń jest ciemna i bardzo intensywna**, w środku dnia nawet powietrze wydaje się lekko zielonkawe. Nie jest to tylko złudzenie. Intensywnie fotosyntetyzujące liście drzew pochłaniają przede wszystkim czerwoną część widma słonecznego, a odbijają zieloną, dlatego światło przedostające się w głąb lasu nie jest białe. Na dnie **grądów**, najbardziej typowych lasów liściastych w Puszczy Białowieskiej jest pustawo. Nadziemne części roślin runa po przekwitnięciu

Dzięcioł średni ▶

i wydaniu owoców usychają. Roślinność zielna skupia się w miejscach, gdzie dociera więcej światła, na skrajach lasu, przy drogach, w miejscach, gdzie przewróciły się lub zostały ścięte drzewa, lub wprost na rozkładających się pniach. Na potężnym powalonym dębie mogą wyrosnąć młode drzewka i utrzymać się na nim przez 20 lat. Najprzyjemniejszym lasem w lecie są stare **iglaste i mieszane bory**, zwłaszcza te z dominującym udziałem sosen. Dzięki mniejszemu zwarceniu koron można tu znaleźć zarówno cień, jak i słońce. Przez całe lato rosną w nich różne kwiaty, ale przede wszystkim dojrzewają wielkie ilości borówek czarnych (czarnych jagód), borówki brusznicy,

malin i poziomek. Tu pojawiają się pierwsze letnie grzyby: **kurki, koźlarze i borowiki**. Puszcza jednak nie owocuje równo rok w rok. Zdarzają się lepsze i gorsze lata, a prawdziwa obfitość raz na kilka lat. Latem wszystko co żyje poszukuje wody. Opadają wody gruntowe, wysychają kałuże, a w niektóre lata nawet starorzecza i małe leśne strumienie. Nic dziwnego, że najbujniejsza roślinność skupia się w bagiennych olsach i łągach. Sprzyja temu fakt, że drzewa rosną tu luźniej i nie mają tak szczelnych koron. Odwiedzając Puszczę latem warto zwrócić uwagę na śródleśne polany i otwarte doliny rzeczne. Tu skupia się teraz mnóstwo ciekawych zwierząt,

► Mysz leśna jest aktywna o zmierzchu i w nocy

► Zajęcia w Puszczy

W lipcu w parku miejskim w Hajnówce odbywa się „Jarmark Żubra”.

Na stoiskach prezentowane są wyroby rękodziela malarskiego, garncarskiego, wyszywane oraz ekologiczne potrawy, a także miody i nalewki z Podlasia, Białorusi, Ukrainy i Litwy. Wieczorem odbywają się koncerty. Pod koniec lipca miejski amfiteatr udziela gościnny festiwalowi „Rockowisko”, w którym grają znane zespoły rockowe, punkowe i metalowe z Polski i zagranicy. Wstęp na obie imprezy jest wolny.

które można obserwować stojąc w ukryciu, w cieniu lasu. Schodzą one do wodopojów, żerować na soczystej roślinności, zażywać ochłody i wystawiać się na wiatr, żeby uwolnić się od dokuczliwych owadów. Na otwartych łąkach uwielbiają żerować żubry, które są aktywne z przerwami przez cały dzień. Wiele **jeleni** całkowicie porzuca życie w lesie, odpoczywają w wysokich trzcinach i turzycach, żerują wzdłuż brzegów rzek lub bezpośrednio w nich wyjadają co bardziej soczyste wodorosty. Podobnie robią sarny i dziki, chociaż unikają wchodzenia do

▶ Łoś

wody. Wieczorami i o świcie można podziwiać **łoś**. W ślad za roślinożercami na terenach otwartych pojawiają się prawie wszystkie drapieżniki, na czele z **wilkami**. **Lisy** kursują nieustannie nawet w biały dzień. Niechętnie pokazują się tu tylko **rysy**. Cechą letniego lasu jest też cisza. Śpiew ptaków stopniowo cichł już od początku czerwca, a w połowie lipca milknie zupełnie. Ptaki odchowały pisklęta i łatwo im się teraz schować w gęstwinie liści, tylko od czasu do czasu słychać ich ostrzegawcze nawoływanie w postaci cichego popiskiwania. Podobnie, jak w przypadku ssaków najlepsze warunki dla obserwacji panują w dolinach rzecznych, a także na zbiorniku wodnym **Siemianówka** oraz **stawach w Topile**, a nawet w centrum Białowieży. W płytkiej wodzie i na nadbrzeżu żerują **brodźce**. Rankami można zobaczyć krocącego w płytkiej wodzie **bociana czarnego**, a przez cały dzień **czaple siwe i białe**. Nad łąkami i wodą krążą polujące **myszolowy, bieliki, ortliki krzykliwe** i inne ptaki drapieżne. Z otwartej przestrzeni widać ich całe rodziny uczące się trudnej sztuki krążenia i szybowania; podobnie zachowują się **kruki**. Bujna roślinność łąk jest domem dla całej masy kolorowych **motyli dziennych i nocnych**. W dzień nektar z kwiatów spijają żółte **pazie królowej**, czerwono-brązowe **rusatki pawiki**, ciemne **admiraty**, brązowo nakrapiane **przeplatki**, niebieskie **modraszki** czy czerwono-czarne **kraśniki**. Pięknymi motylami

leśnymi są **mieniaki tęczowce**, które opalizują na niebiesko i czarno w zależności od kąta padania słońca na skrzydła, a także ogromne czarno-żółte **pokłonniki osinowce**. Oba te gatunki najłatwiej zobaczyć jak siadają przy kałużach na leśnych drogach. Motyli nocnych jest o wiele więcej, trudno je zauważyć, bo dzień spędzają w ukryciu, ale wieczorami i w nocy czasem przylatują do źródeł światła: latarni ulicznych, lamp na gankach, okien a nawet ognisk. Są wśród nich gatunki niesamowitej urody i kolorystyki oraz intrygujących nazwach jak np.: **wstęgówka jesionka, zmrocznik pazik, krasopani poziomkówka**. Niektóre z nich są tak rzadkie, że nie mają nawet polskiej nazwy, tylko naukową łacińską. Ponieważ lista zwierząt zamieszkujących Puszcze Białowieską cały czas się powiększa, każdy obserwator ma szansę wpisać się do kronik jako odkrywca. Na roślinach, zwłaszcza baldaszkowatych, lubią żerować różne **chrząszcze**. Prawdziwą wylęgarnią małych leśnych pancerników jest spróchniałe drewno, różnych gatunków i w różnym stopniu rozkładu. W powiększeniu **ciotki, dyląże garbarze, koziorogi dębosze**, różne gatunki **żerdzianek i rębaczy, wonnice piżmówki, zgmiotki cynobrowe, zmorszniki białowiejskie** i wiele, wiele innych są idealnymi kandydatami na potwory do filmów grozy. Na ogół są organizmami powolnymi i niezwracającymi na nas większej uwagi. Raz spostrzeżone dają się łatwo obserwować,

nawet z bliska. Lato to najlepsza pora. Chrząszcze w postaci dorosłej żyją tylko przez kilka tygodni, po przepoczwarczeniu się, które z reguły następuje późną wiosną. Wiele z nich odpoczywa zagrzebanych w próchnie, ściółce leśnej, pod korą drzew. Kiedy nacieszymy się już przyrodą, w jej najbardziej naturalnej odsłonie, czas na bliższe spotkanie z kulturą regionu Puszczy Białowieskiej. Poznaniu i zrozumieniu tożsamości i wrażliwości mieszkańców tej części Podlasia sprzyjają liczne imprezy cykliczne o muzyczno-teatralnym charakterze. Znaczącym wydarzeniem jest **Międzynarodowy Festiwal Piosenki Poetyckiej im. Bułata Okudźawy „Wiara,**

Nadzieja, Miłość”, którego przesłuchania konkursowe odbywają się w **Hajnowskim Domu Kultury**, a koncert galowy laureatów w amfiteatrze miejskim. Pod koniec lipca w przygranicznej Czeremsze ma miejsce **Festiwal Wielu Kultur i Narodów „Z wiejskiego podwórza”**, gdzie można posłuchać muzyki folkowej znanego zespołu **„Czeremszyna”** i innych wykonawców z Polski i zagranicy. Odbywa się **kiermasz regionalnych potraw i rękodzieła**, potoczony z warsztatami ich wytwarzania. W sierpniu po okolicznych miejscowościach krąży **Międzynarodowy Festiwal Teatralny „Wertep”**, wystawiający otwarte przedstawienia na ulicach Hajnówki i mniejszych

► Noc Kupały. Nazywana jest też nocą kupalną, kupalnocką, kupałą

► Festiwal teatralny Wertep

Region Puszczy Białowieskiej oferuje wiele imprez kulturowych i ludowych.

Na początku lata odbywa się „Noc Kupały”, tradycyjna zabawa o korzeniach pogańskich, związana z najkrótszą nocą w roku. Jej kulminacyjnym punktem jest puszczanie wianków na wodzie. Noc Kupały jest organizowana w wielu miejscach w okolicy. Tradycyjny termin największych imprez to pierwsza sobota lipca w Białowieży i druga w Dubiczach Cerkiewnych, oraz 7 lipca w Narewce.

miejscowości, w różnych konwencjach i technikach, dla dorosłych i dzieci. W ramach festiwalu odbywa się corocznie 60–90 przedstawień. Spragnieni spokojniejszych doznań można polecić **„Park Miniatur Zabytków Podlasia”** oraz **Muzeum i Ośrodek Kultury Białoruskiej** w Hajnówce. W Parku Miniatur podziwiać można, charakterystyczną dla regionu, architekturę drewnianą, obiekty sakralne, pałace – wszystko wykonane w skali 1 : 25 względem oryginału. Z kolei w hajnowskim muzeum zainteresowani obejrzą m.in. wyposażenie starej, białoruskiej zagrody i XIX-wieczne eksponaty z typowej stodoły czy spichlerza.

Z MAPĄ I POMYSŁEM mój plan wycieczki

Letnie temperatury i słoneczna pogoda to wymarzone warunki na pieszą wycieczkę po Puszczy Białowieskiej. Choć niektóre warianty tras wydają się bardzo długie, to warto podkreślić, że nie są one trudne i poradzą sobie z nimi nawet mniej doświadczeni piechurzy.

▲ Starorzeczka Narewki w Białowiejskim Parku Narodowym

Jak książkowy Włóczykij – miłośnik samotniczych wędrówek po drogach i bezdrożach – pocujemy się ruszając trasą na Carską Tropinę. Proponowana wycieczka wiedzie przez Białowiejski Park Narodowy w północno-zachodniej części Obrębu Ochronnego Rezerwat. Rozpoczyna się na leśnym parkingu kilka kilometrów na południowy wschód od Narewki i kilkanaście na północ od Białowieży, w pobliżu **uroczyska Kosy Most**. Od parkingu idziemy **czarnym szlakiem** przez las na skraj **doliny Narewki**, do której docieramy po około 1,5 km. Z niewielkiej wydmy roztacza się piękny widok na dolinę rzeki i ciemną ścianę lasu – Obrębu Ochronnego Rezerwat. Na łąkach, w zasadzie o każdej porze dnia można spodziewać się **jeleni, łosi, dzików**, a nawet **żubrów**. Bywają tu też **żurawie**. Szlak wiedzie dalej na południe biegnąc na granicy lasu i bagien. Miejscami trasa prowadzi nasypem, miejscami jest podmokła i pokonujemy ją **po drewnianych kładkach**. Nazwa szlaku **Carska Tropina** wywodzi się od drogi myśliwskiej, która powstała w XIX wieku na

Turyści w Puszczy Białowieskiej ▶

potrzeby polowań. Wiedzie przez zmieniające się krajobrazy leśne: grądy i łągi, przechodzi przez niewielką **rzeczkę Przedzielnię** i po około 2,5 km dochodzi do swojego końca, gdzie na łąkach stoi malowniczy bróg z sianem, z którego często korzysta zwierzyna. **Bróg** jest charakterystyczną dla Podlasia konstrukcją do przechowywania skoszonego siana przez całą zimę. Stąd musimy zawrócić po własnych śladach, ale od pierwszej wydmy idziemy już skrajem lasu (około 1 km) i dochodzimy do uroczyska **Kosy Most**, którego punktami charakterystycznymi są dwa mosty na Narewce: drogowy i kolejki wąskotorowej. **Narewka** ma tu miejscami strome brzegi, w pobliżu

których można wypatrzyć **zimorodka**. Często pojawiają się tu **wydry** oraz **bobry**. Przechodzimy most i idziemy dalej na północ, tym razem po prawej stronie rzeki. Po kilkuset metrach zakrzaczeń dochodzimy do sporej łąki, na której stoi **platforma widokowa**, a za nią stogi i brogi z sianem. To miejsce **dokarmiania żubrów**, gdzie pojawiają się też inne zwierzęta. Można tu na nie poczekać. Powrotna droga prowadzi na Kosy Most, a z niego szutrową drogą (około 1 km) bezpośrednio na parking. Wracając koniecznie zatrzymajmy się w Narewce, w której warto zobaczyć malowniczą białą **cerkiew Św. Mikołaja Cudotwórcy** z 1867 roku. W pobliskich **Gruszkach**,

▶ Lasowid o czterech twarzach

Wartą polecenia atrakcją jest wizyta w **Galerii im. Tamary Sołowiewicz w Narewce**. Wystawa w obiekcie noszącym imię wybitnej reżyserki i scenarzystki, przybliży twórczość jej oraz innych reportaży-stów. Aranżacja galerii przywodzi na myśl wnętrze dawnej chaty. Prezentowane są tu prace malarskie, poplenerowe i fotograficzne. Prócz ekspozycji, w galerii organizowane są warsztaty społeczno-kulturalne, edukacyjne i integracyjne, nawiązujące do lokalnej tradycji.

wokół siedziby miejscowego nadleśnictwa Browsk, znajduje się **park edukacji przyrodniczo-leśnej** z herbarium i imponującą rzeźbą **Lasowida** o czterech twarzach – przedchrześcijańskiego bóstwa lasu. Wracając samochodem do Białowieży przez Hajnówkę warto odwiedzić **cerkiew w Dubinach**. Szczególnie uroczyste obchodzonym świętem jest **Zaśnięcie Najświętszej Marii Panny** (28 sierpnia) – święci się wówczas bukiety z kłosów zbóż, ziół i kwiatów.

DLA PRZYRODNIKA

wskazówki niezbędne

Gdzie wielkie bogactwo zwierząt i roślin, tam też niestety komary, kleszcze i inne gryzące stworzenia.

Wybierając się na przyrodniczy rajd do Puszczy należy się **odpowiednio ubrać** w zielone lub szare, ochronne ubranie z nieszeleszczącego materiału, **nakrycie głowy**, długie spodnie i solidne buty. Większość kleszczy siedzi w trawie! Przed komarami nie uciekniemy, dlatego warto mieć spray odstraszający. Zwierzęta nie lubią upałów, dlatego **najlepszymi porami na tropicielskie wyprawy są ranki i wieczory**. W lecie najlepszymi miejscami do obserwacji są śródleśne tereny otwarte na których nie można dać się zauważyć, usłyszeć lub zwietrzyć. Koncentrujemy się na dużych i bardzo ostrożnych zwierzętach, które uciekają, gdy tylko zorientują się że ludzie są w pobliżu. Dlatego staramy się **iść bardzo cicho pod wiatr**, żeby to co jest przed nami nie mogło nas usłyszeć i wywęszyć. A jeszcze lepiej jest czekać na zwierzynę w wygodnym miejscu w ukryciu. Ponieważ roślinność trawiasta miejscami sięga dwóch metrów wysokości, stojąc lub siedząc na ziemi możemy liczyć

na czubek głowy łosia lub żubra i niewiele więcej. Pozostają pagórki, porośnięte drzewami lub krzewami, w których cieniu możemy się ukryć lub ambony myśliwskie. Trzeba się przygotować na czekanie – pół godziny, godzinę, może i dłużej, może być też tak, że nic nie zobaczymy. Na pocieszenie trzeba dodać że zwierzęta bardzo często są już na miejscu, tylko leżą schowane i przeżuwiają pokarm lub odpoczywają. Nierzadko zdarza się że np. jeleni pojawia się znikąd, na środku łąki, po prostu wstając z legowiska. Dlatego ważne jest, żeby na miejsce obserwacji przyjść cicho i ostrożnie. Raz spłoszone zwierzęta na pewno nie wrócą na miejsce tego samego dnia, a może i przez kilka następnych.

ZAPAMIĘTAĆ CHWILE

moje notatki z podróży

PRZYGODA JESIENIĄ

PUSZCZA

w jesiennej aurze

Już od początku września mogą zdarzać się sporadyczne przegruntowe przymrozki, po lesie i na łąkach często snują się delikatne mgły. Bardzo nastrojowy jest początek astronomicznej jesieni, chociaż zieleń jest mniej intensywna, jakby poszarzała.

▲ Symboliczna, drewniana brama wejściowa do BPN od strony Polany Białowieskiej, według projektu z 1930 roku autorstwa kierownika Parku dr. J. J. Karpińskiego, architekta inż. H. Jasińskiego i botanika dr. W. Szafera

Kalendarzowa jesień zaczyna się w Puszczy 23 września, ale jej atmosferę czuć już wcześniej nawet od początku miesiąca. Oprócz coraz krótszych dni, najważniejszą zmianą w pogodzie są chłodne i zimne noce. Właściwie każdy liść nosi jakieś ślady „zużycia”, jest nadgryziony, ma plamy, narośle, marszczy się lub częściowo zwija. Liście wydają się bardziej suche niż wiosną i latem. To oznaki jesieni. W październiku liście zaczynają się stopniowo przebarwiać. Im cieplejsza i bardziej słoneczna jesień, tym kolory są intensywniejsze i bardziej soczyste. Seria silnych przymrozków lub silne wichury mogą spowodować, że liście spadną zanim się w pełni wybarwią. Dominują żółcie i brązy, ale każdy gatunek ma swój indywidualny odcień, inny od pozostałych. W pełni wybarwione **dęby są brązowe, graby również**, ale są bardziej błyszczące niż dęby. **Brzozy są żółte, podobnie jak wiązy, lipy i klony. Osiki mogą przebarwiać się na cytrynowo lub czerwono. Olsze czarne szarzeją i brunatnieją**, ale najczęściej opadają zielone. Podwójnie kolorowe są leśne krzewy.

Trzmielina ▶

Oprócz przebarwiających się liści błyszczą na nich owoce w różnych odcieniach **czzerwieni** (**kaliny, trzmieliny**) i **czerni** (**kruszyny, derenia, bzu czarnego i innych**). W słoneczne październikowe dni las jest po prostu przecudny. Puszcza Białowieska jest jednym z najzimniejszych regionów Polski, więc w okolicach 1 listopada większość drzew jest bez liści. Mimo to las jest bardzo ładny. Kobierzec liści pod stopami jest kolorowy i pachnie charakterystycznie jesienią. Po lesie snują się mgietki, rankami gałązki i dno lasu pobiela szron. Ozdobą jesiennego lasu są grzyby, zarówno jadalne: **borowiki, koźlarze, podgrzybki, maślaki, kurki, rydze, kanie, opieńki, gąski zielonki**, jak

i ogromna ilość niejadalnych i trujących za to bardzo ładnych jak **maślanki wiązkowe, łuskiwiaki, piestrzyce, soplówki, muchomory, gołąbki** i dziesiątki innych. Przy sprzyjającej pogodzie podgrzybki i gąski można zbierać jeszcze w listopadzie.

Miłośnikom przyrody jesienna Puszcza kojarzy się z **rykowiskiem jeleni**. Zaczyna się od połowy września i trwa do początku października. **łanie** zbijają się w stadka, którymi usiłuje zawładnąć każdy samiec. Najsilniejszy przegania słabszych. Ryk samca, czyli byka, jest wyzwaniem rzucanym innym. Zwierzęta potrafią rozeznac dzięki niemu swoją siłę, słabszy ustępuje. Jeżeli siły są wyrównane dochodzi do

▶ Koźlarz czerwony

▶ Sarna wśród traw

Rykowiska jeleni odbywają się głównie w nocy. Jednak, w tak bezpiecznym dla zwierząt miejscu, jak BPN, niezagrożone jelenie pozostają aktywne także w dzień. W takich bezpiecznych miejscach zwierzęta są znacznie mniej płochliwe i łatwiej o spotkanie z nimi, nawet na stosunkowo niewielką odległość kilku dziesięciu metrów.

zażartej walki, w czasie której przepychają się porożami, nieraz raniąc się przy tym dotkliwie. Jelenie najlepiej słyszą w zimne, bezwietrzne noce z przymrozkami. Ich ryk słyszany jest z odległości ponad kilometra. Ryczą zarówno w głębi lasu różnego typu lasów, jak i na śródleśnych polanach, zrębach itp. W okresach deszczowej i wietrznej pogody rykowisko słabnie, a nawet całkowicie zamiera, by wybuchnąć z nową mocą jak wróci pogoda. Pilnowanie i zdobywanie haremu łań tak mocno absorbuje samce jeleni, że przez cały jego okres

► Jeleń na rykowisku

praktycznie nie żerują i tracą nawet 25% masy ciała. Nieco wcześniej niż jelenie mają swój okres rozrodczy łosie. W czasie **bukowiska** samce walczą i przeganiają się nawzajem, a także wydają odgłos charakterystycznego stękania, znakują teren substancjami zapachowymi. Te na ogół łagodne zwierzęta stają się wtedy pobudzone i agresywne, potrafią wyładować złość na krzaku lub innej przeszkodzie, uderzając go porożem. Lepiej wtedy się do nich nie zbliżać. We wrześniu kończy się rozpoczęty miesiąc wcześniej okres godowy żubrów. Najpóźniej rozpoczynają go **dziki**. Ich **huczka** ma miejsce w listopadzie i grudniu, ale nie jest tak efektowna jak u jeleni.

Jesienią w lesie z dnia na dzień ubywa roślin i zwierząt. Rośliny więdną i szykują się do zimowania w postaci nasion lub podziemnych kłączy i cebulek. Na gałązkach drzew i krzewów pozostają tylko niewielkie pąki, z których rozwiną się liście i kwiaty w następnym roku. Większość dorosłych owadów (czyli tzw. **imago**) ginie, nieliczne zimują w spokojnych kryjówkach pod ziemią, w dziuplach itp. **Larwy** i **poczwarki** przeżywają w ukryciu w drewnie, pod ściółką, korą, w zrobionych specjalnie oprzędach, zwiniętych liściach itp. **Płazy** i **gady** zimują w podziemnych kryjówkach, lub zagrzebane w mule na dnie zbiorników wodnych. Większość

gatunków ptaków systematycznie odlatuje do Afryki, na zachód lub południe Europy. Te, które zostają, jak **sikory**, **kowaliki**, **dzięcioły**, **gile** i inne, zbijają się w stadka, w których koczują po lesie w poszukiwaniu miejsc obfitujących w pokarm. Stada często są wielogatunkowe, ale nie ma wśród nich wspólnej organizacji – słabsze gatunki ustępują miejsca

Ryjówka ►

silniejszym, ale poczucie bezpieczeństwa każe im trzymać się w gromadzie. Bardzo dużo ptaków można spotkać w górnej części **Zbiornika Siemianówka**, gdzie odpoczywają przelotne **gęsi, kaczkę, łabędzie, brodzie** i inne. Zlatują tu polujące na nie bieliki. Leśne ptaki i saki bardzo intensywnie żerują, gromadząc pod skórą zapasy tłuszczu, które będą wykorzystywać w trudnym okresie zimy. Dotyczy to tych, które zasypiają, jak i tych, które pozostaną aktywne. **Borsuki** jesienią mogą ważyć nawet o połowę więcej niż wczesną wiosną! Niektóre gatunki gromadzą też zapasy pokarmu, w bezpiecznych kryjówkach. Tak postępują

wiewiórki, łasice, ryjówki, a także **sójki i orzechówki**. Najpiękniejsze leśne gryzonie – **popielice, korszatki i orzesznice** – już w październiku zapadają w sen zimowy. W ich ślady pójdą w swoim czasie borsuki i jenoty. **Wilki, rysie, lisy i kuny** zmieniają futra na zimowe, w których prezentują się znacznie bardziej okazałe niż w lecie.

▶ Sóweczka

Przygotowania do zimy czuć również w puszczańskich miejscowościach. Bardzo wiele domostw to pełne smakowitych aromatów miniaturowe fabryki zdrowej, ekologicznej żywności pochodzącej z przydomowych ogródków i lasu. Jesień to czas robienia powideł śliwkowych, przetworów z dyń i innych warzyw, dżemów, soków, syropów i nalewek z owoców leśnych, suszenia i marynowania grzybów. Tradycyjne wolnostojące podziemne spiżarnie znakomicie funkcjonują, jako miejsce

długoterminowego przechowywania zapasów bez mrożenia. W poszukiwaniu śladów kultury regionu warto udać się do wiosek tematycznych. W Lewkowie dowiemy się, jak wyglądało życie w podlaskiej zagrodzie, ulepimy pamiątki z gliny i spróbujemy swojskich przysmaków. W Borysówce odkryjemy uroki drewnianej wsi. Skarby prawosławnej tradycji poznamy w 450-letniej wsi Nowoberezowo, a kim byli osocznicy dowiemy się w Dubinach. I na koniec Lipiny – wioska bulwy, czyli taka, co nade wszystko kocha ziemniaka.

Z MAPĄ I POMYSŁEM

mój plan wycieczki

▲ Spacer puszcząskimi wioskami

Choć Puszca Białowieska słynie z grzybów, okoliczni mieszkańcy wolą zbierać je w tzw. „chtópskich lasach” – na jej obrzeżach, zwłaszcza od południowego zachodu.

Można tu wygodnie dostać się samochodem i rozpocząć zbieranie w okolicy **wsi Starzyna**. Wędrujemy przez pagórkowate piaszczyste lasy iglaste na północ i wschód, co i rusz zbierając borowiki, kurki i inne grzyby. Ponieważ idziemy na orientację, koniecznie musimy mieć ze sobą mapę i najlepiej kompas. Głównym punktem orientacyjnym jest **tzw. Droga Perebelska** prowadząca od zachodniego skraju Puszczy do osady leśnej **Topiło** w głębi lasu. W zależności od fantazji po drodze możemy zahaczyć o którąś z malowniczych wsi ukrytych w lesie jak **Krugte**, **Nikiforowszczyzna** lub **Wygon**. Ich drewniane zabudowania zawsze są szczelnie oddzielone płotem od ściany napierającego na nie zewsząd lasu. Trzeba tam mieszkać, żeby wiedzieć, ile siły kosztuje coroczna walka z pojawiającymi się na terenie posesji siewkami drzew, leśnymi kwiatami i mchem. Niewielkie pola i łąki przynależne do wiosek nie są już uprawiane, pochód lasu wstrzymuje na nich sporadyczne koszenie i buchtujące dziki. Łątwiej tam spotkać żubra i wilka niż krowę. Dotyczy to

Czas grzybobrania ▶

zwłaszcza łąk pod Krugłym. Najwytrwalsi piechurzy mogą dotrzeć szlakiem turystycznym wzdłuż Perebelskiej Drogi do Topiła, gdzie na śródleśnym stawie gromadzą się ptaki wodno-błotne i drapieżne. Trasę tę można przebyć również rowerami. Warto wtedy odbić od Topiła na południe w stronę granicy, do **rezerwatu Starzyna**.

We wrześniu w Hajnówce odbywa się impreza **Puchar Polski Nordic Walking**. Na starcie staje prawie tysiąc zawodników, w różnych kategoriach wiekowych, na różnych dystansach, indywidualnie i drużynowo. Oprócz zawodów są też marsze otwarte dla wszystkich chętnych. Trasy poprowadzone

są malowniczymi drogami leśnymi nadleśnictwa Hajnówka. Imprezę uatrakcyjniamy wspólne zwiedzanie **Rezerwatu Pokazowego Żubrów** i przejazd **wąskotorową kolejką leśną**. Dla odmiany w pierwszą sobotę października na 12-kilometrowej trasie **Hajnowskiej Dwunastki** spotykają się miłośnicy biegania. Imprezie towarzyszy kiermasz rękodzieła ludowego. Po dniu pełnym wrażeń i wysiłku odpocząć można w Parku Wodnym w Hajnówce. To dobra propozycja szczególnie dla turystów podróżujących z dziećmi, bowiem obiekt wyposażony jest w imponującą zjeżdżalnię oraz inne atrakcje wodne.

▶ Na szlaku nordic walking w Puszczy Białowieskiej

Każdej jesieni Białowieski Park Narodowy organizuje w swoim Ośrodku Edukacji Przyrodniczej „Jesienną Wystawę Grzybów”, na której specjaliści i mykolodzy prezentują około 200 gatunków świeżo zebranych w lesie, jadalnych, niejadalnych i trujących grzybów. Uczą zainteresowanych rozróżniania ich po kształcie, kolorze, a także zapachu. Po takim szkoleniu uczestnicy z biegłością rozpoznają „zwodnicze sobowtóry” ulubionych grzybów. Przy okazji odbywają się warsztaty i prezentacje

kulinarne. Odwiedzający wystawę szczególnie chwalią sobie możliwość obejrzenia grzybiarskich ewenementów, np. purchawicy olbrzymiej (zwanej też czasznicą olbrzymią, której obwód osiąga nawet 135 cm!), sromotnika bezwstydnego (chroniony), czy purchawki chropowatej. Dla wielu ciekawostką są grzyby mikroskopowe – podczas najnowszych wystaw można zobaczyć objawy ich działania, np. zmiany chorobowe na roślinach.

DLA PRZYRODNIKA

wskazówki niezbędne

Jesienią w lesie często jest mglisto. W takim lesie jak Puszcza Białowieska, gdy idziemy na przełaj, co i rusz trzeba obchodzić przeszkody w postaci powalonych pni, bagienek, itp. Bardzo łatwo można stracić kierunek, więc kompas powinien być naszym niezbędnym wyposażeniem.

Ze względu na utrzymującą się przy podłożu wilgoć dobrze mieć wygodne nieprzemakalne buty z twarłą podeszwą i oddychającą membraną. Tropiciele z wieloletnim doświadczeniem bardzo polecają w tej sytuacji **powolny spacer drogami lub przecinkami leśnymi**. Poruszamy się po nich znacznie ciszej niż na przełaj, co wydatnie zwiększa nasze szanse na spotkanie ze zwierzęciem. Mamy znacznie lepszą widoczność, zarówno na boki, jak w przód i tył, a w lasach bagiennych drogi są najwyżej położonymi punktami w okolicy. Zwierzęta zdecydowanie mniej boją się ludzi na drodze niż w głębi lasu. Należy pamiętać, że większość ssaków, a już na pewno wszyscy roślinożercy mają gorszy wzrok od ludzi, dlatego to my zwykle zobaczymy je pierwsi, jeżeli będziemy szli cicho i nie będziemy ubrani zbyt krzykliwe. Roślinożercy długo zastanawiają się i rozglądają zanim zdecydują się przejść w poprzek drogi, a drapieżniki często poruszają się po nich całymi kilometrami.

To bardzo zwiększa szanse ich spotkania. Również na ptaki dobrze patrzy się z drogi, ponieważ nic nie utrudnia nam widoczności. Należy pamiętać o zabraniu ze sobą **dokumentów**. Cały teren Puszczy leży w strefie nadgranicznej (a w rezerwacie Starzyńska droga dochodzi do niej na kilkanaście metrów), dlatego łatwo tu o spotkanie ze **Strażą Graniczną**. Prawie na pewno na naszej drodze zobaczymy grzyby. Najlepszą radą dla grzybiarza jest zbieranie tylko tych gatunków, które się dobrze zna, mniej doświadczeni powinni zrezygnować z gatunków mających od spodu blaszki, ze względu na możliwość pomyłki z najbardziej trującym muchomorem sromotnikowym. Grzyby najlepiej nosić w koszyku, gdzie mają zapewniony przewiew i nie gniją tak bardzo jak w plastikowych siatkach.

ZAPAMIĘTAĆ CHWILE

moje notatki z podróży

PRZYGODA
ZIMĄ

PUSZCZA

w zimowej aurze

▲ Zimowe
widoki
Puszczy

Zimową porą las odpoczywa. Dzikie tereny pokryte śniegiem wyglądają niezwykle majestatycznie.

Drzewa i krzewy uginają się pod ciężarem **białego puchu**, polany przykryte są **zaspami**, a rzeki i bagienne rozlewiska ścina gruba warstwa **lodu**. Przyroda cichnie, w oczekiwaniu na wiosenne promienie słońca. Smacznie śpią **borsuki** i **jeże**. W sen zimowy zapadają także nietoperze, które muszą przetrwać okres braku ich podstawowego pokarmu, czyli owadów. W ich organizmach zachodzą zmiany – **spowalnia bicie serca** i ustaje **termoregulacja**. Dzięki temu ich ciało przyjmuje temperaturę otoczenia i zużywa mniej energii. Nietoperze najczęściej hibernują w ziemiankach, strychach i piwnicach pod zabudowaniami. Z kolei owady zimują w postaci **jaj**, **larw**, **poczwerek** lub **imago** (owad dorosły) i zwykle ukrywają się w glebie. Nawet kiedy nadejdą mrozy, panuje w niej temperatura powyżej zera. Zima wprowadza rozejm pomiędzy zmiennocieplne **gady** i **ptąży**. Obok siebie zasypiają jadowite **żmije**, **zaskrońce**, **jaszczurki**, **żaby** i **traszki**. Zapadają one w stan **odrętwienia**, połączony z obniżeniem temperatury ciała. Niesamowite

Wydra na śniegu ▶

ożywienie panuje natomiast w świecie ptaków zimujących w Puszczy. Z dalekiej północy przylatują **czubiaste jemioluszk** i **myszolowy włochate**, które na miejsce polowań upodobały sobie pola. Zimowa pora roku jest doskonała również do poznawania zwyczajów **dzięciołów**, **sikor**, **kowalików**, **pełzaczy** i **grubodziobów**. Uwagę na siebie zwracają też przepięknie ubarwione samce **gił**. Na polach zimują kuropatwy, a raniuszki wraz z sikorami można spotkać w pobliżu siedzib ludzkich. Zima to dobry czas na obserwację ssaków. Poszukiwanie na śniegu śladów większych zwierząt może być niebawem atrakcją podczas rodzinnego **spaceru**. Przy

odrobinie szczęścia udaje się wytropić **dziki**, **łoś**, **wilki**, **wydry** czy **żubry**. Wiele ssaków łatwo spotkać w miejscach zimowego dokarmiania czyli w tzw. ostojach. Znajdują się one m.in. za wsią **Masiewo** czy nad **Narewką**, w okolicach **Kosego Mostu**. **Sarny** i **jelenie** chętnie wychodzą na skraj lasu, aby skorzystać z wyłożonego pokarmu. Do paśników podchodzą także **dziki**, dla których zima jest wyjątkowo ciężkim okresem. Ze względu na niezbyt długie nogi mają problemy z poruszaniem się w głębokim śniegu. Dodatkowo zamrożona gleba skutecznie uniemożliwia im jedzenie ulubionych korzonków. Na przysmaki pełne wartości odżywczych dają się też

► Gil

► Dorosły żubr zjada 40–60 kg paszy na dobę. Żerowanie zajmuje mu 50–80% czasu od wschodu do zachodu słońca!

Zimą, podobnie jak żubry, w większe grupy łączą się wilki. Małe watahy łączą się, a samotne osobniki szukają towarzystwa. Zmienia się także rytm życia tych drapieżników. Wilki przemierzają lasy w ciągu dnia w poszukiwaniu dużej zwierzyny, a z powodu mniejszej ilości pokarmu, polują też na zdrowe dziki, sarny, jelenie i łosie.

skusić **żubry**. Królowie Puszczy z ochotą zjadają siano, ale nie pogardzą również burakami, kukurydzą i marchwią. Dzięki łatwo dostępnemu pożywieniu nie obgryzają kory z drzew. Oczywiście dokarmianie rozpoczyna się możliwie późno, w momencie kiedy śnieg uniemożliwia żubrom zdobywanie naturalnych przysmaków. Do żubrzych rarytasów należą bukwie, czyli owoce buka, jeżyny i pędy drzew.

Z MAPĄ I POMYSŁEM

mój plan wycieczki

Puszcza Białowieska w zimowej odśnieżeniu to idealne miejsce do uprawiania narciarstwa biegowego. Główne drogi pozbawione są głębokiego śniegu, ponieważ regularnie dba się o ich odśnieżanie.

▲ Żubry zimą ponad połowę czasu poświęcają na wypoczynek, jedną trzecią na jedzenie, a tylko 10 procent na ruch

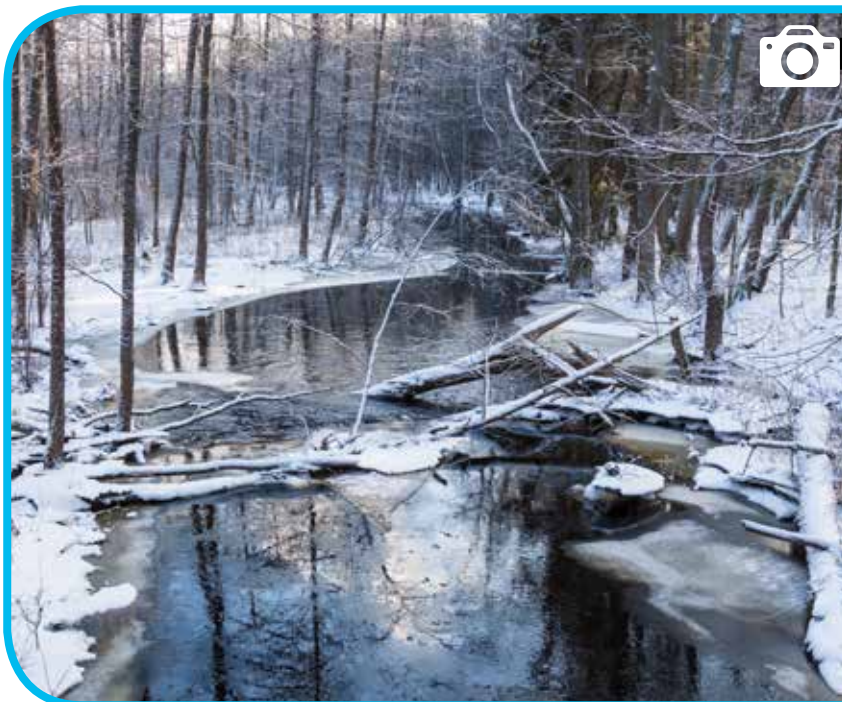
Niemalże płaski teren sprawia, że nawet początkujący biegacze nie powinni mieć problemu z przemieszczaniem dłuższych odcinków. Miłośnicy tego sportu wykorzystują też doskonale przygotowaną sieć ścieżek nordic walking. W powiecie hajnowskim mają do dyspozycji około **100 oznakowanych tablicami tras**. Turyści chętnie wybierają się też na piesze wycieczki. Szczególnie ciekawe są szlaki **Obrębu Ochronnego Rezerwat**, idealnie przystosowane do pieszych wędrówek. Po drodze można odpocząć w wiatkach turystycznych, wejść na wieże widokowe i co najważniejsze – zobaczyć zwierzęta w ich naturalnym środowisku! Ciekawą propozycją spędzenia czasu jest także spacer **ścieżką edukacyjną „Poznajemy tajemnice lasu”**, znajdującą się przy **Ośrodku Edukacji Przyrodniczej BPN**. Dzięki niej odwiedzający zdobywają wiele cennych informacji na temat życia lasu pochodzenia naturalnego. Oryginalnym elementem ścieżki jest rzeźba przedstawiająca **żubry autorstwa Sally Matthews** – artystki z Wielkiej Brytanii.

Kulig w Puszczy Białowieskiej ▶

Wykonana jest z materiałów, których dostarczyła natura – traw, torfu i gałęzi. Zimą warto też udać się na **Szlak Dębów Królewskich**, znajdujący się nieco na północny zachód od Białowieży, pomiędzy **wioskami Pogorzelce i Teremiski**. Niespełna półkilometrowa ścieżka prowadzi przez Puszcze, wśród kilkudziesięciu dębów w wieku od 150 do 500 lat. Wiekowe drzewa noszą imiona władców Polski i Litwy, którzy kiedyś urządzali polowania na tamtejszych terenach. Wyjątkowe miejsce na zimowy spacer to także **skansen w Białowieży**. W białym śniegu przepięknie prezentują się wiatraki i stare chaty. Zimą porą można też skorzystać

z zajęć edukacyjnych, **organizowanych przez BPN, wioski tematyczne i lokalne organizacje**. Fantastyczną atrakcją są również kuligi, urządzone przez większość gospodarstw agroturystycznych, pensjonatów i hoteli. Przejazdka zazwyczaj kończy się ogniskiem z tradycyjnym bigosem, a nawet zabawą przy dźwiękach akordeonu. Pomimo, że przyroda w większości śpi, to w kulturze nadal sporo się dzieje. W grudniu, w **Hajnowskim Domu Kultury odbywa się „Przegląd Sztuki Nieprofesjonalnej Ziemi Hajnowskiej”**. Wydarzenie ma już wieloletnią tradycję i co roku promuje talent lokalnych twórców: malarzy, rzeźbiarzy i rysowników.

Rzeka Łutownia w Puszczy Białowiejskiej zimą

W zimowe dni ciekawą opcją może być udanie się do **Muzeum Kowalstwa i Ślusarstwa w Hajnówce**, które powstało na bazie rodzinnej kuźni, założonej w 1927 roku. Zgromadzono tu kolekcję narzędzi związanych z kowalstwem oraz obróbką metali. Prócz eksponatów stricte użytkowych, można podziwiać wyroby kowalstwa artystycznego, modele pieców dymarkowych, czyli dawnych pieców hutniczych, w których przy użyciu węgla

drzewnego otrzymywano żelazo, prehistoryczne żużle oraz urządzenia rolnicze. Znajduje się tu nawet własna pracownia konserwatorska. Z kolei interesujące ekspozycje i multimedia **Muzeum Przyrodniczo-Leśnego w Białowieży** pozwalają pogłębić naszą wiedzę o Puszczy i jej mieszkańcach.

DLA PRZYRODNIKA

wskazówki niezbędne

▲ Oszroniony las

Zimowy czas jest szczególnie ciężki dla wielu mieszkańców Puszczy. Zwierzęta potrzebują naszej pomocy, ale niesionej „z głową”.

Powinniśmy je **dokarmiać** wyłącznie w przeznaczonych do tego miejscach. W ten sposób zapamiętują, gdzie mogą się posilić. Jeśli nakarmimy zwierzę podczas przypadkowego spotkania, to w przyszłości może ono stracić cenną energię na poszukiwanie pożywienia, które w danym miejscu „było” tylko jednorazowo. Przed sięgnięciem do plecaka warto zastanowić się też, czy pokarm, którym chcemy się podzielić jest odpowiedni. Przykładowo, ptaków nie powinniśmy dokarmiać chlebem! Białe pieczywo bardzo im szkodzi i może prowadzić do chorób układu pokarmowego. Sikory jedzą **surową stoninę**, kaczki ziarna **zbóż** i drobno pokrojone **warzywa**, a wróble uwielbiają proso, **drobne kasze** i **łuskany słonecznik**. Zimową porą powinniśmy też szczególnie zadbać o swoje **bezpieczeństwo**. Zapiszmy w telefonie odpowiednie **numery alarmowe** i zabierzmy **mapy**. Na dłuższe spacery najlepiej włożyć **bieliznę termoaktywną** i ubrać się na cebulkę. Pomiędzy ubraniami

zatrzymuje się powietrze, które stanowi naturalną warstwę izolacyjną. Bardzo ważne jest noszenie **czapki**, bo wiele ciepła ucieka przez głowę. Na wycieczkę zabierzmy też wypróbowane, wygodne **buty** – zbyt ciasne narażają stopy na przemarznięcie. Jako warstwę zewnętrzną możemy włożyć **wiatroszczelną kurtkę** i **spodnie z membraną**. Pamiętajmy również o tym, że w mroźne dni nasz organizm potrzebuje więcej energii. Dobrze jest mieć przy sobie **batonik**, kawałek gorzkiej **czekolady** albo torebkę **suszonych owoców**, które pomogą szybko uzupełnić „zapasy”.

ZAPAMIĘTAĆ CHWILE

moje notatki z podróży

Wydawca Powiat Hajnowski
ul. A. Zina 1, 17-200 Hajnówka
tel. +48 85 682 2718, +48 85 682 3046
starostwo@powiat.hajnowka.pl
www.puszczailudzie.info

Publikacja została wydana w ramach projektu „Puszcza i ludzie”

Tekst Paweł Fabijański, Jolanta Sieradzka-Kasprzak,
Dominika Borówka-Sitnik, Paweł Fajtek

Zdjęcia Krzysztof Borowik,
Paweł Fabijański,
archiwum Powiatu Hajnowskiego,
archiwum Euro Pilot Sp. z o.o.

Opracowanie EURO PILOT Sp. z o.o.
ul. S. Konarskiego 3
01-355 Warszawa
tel. +48 22 664 37 20, +48 22 664 50 91
www.europilot.com.pl

Mapa Euro Pilot Sp. z o.o.

*Skład,
przygotowanie do druku* Ewa Chmielewska

Projekt okładki Daryna Nesterenko

Warszawa 2018

ISBN 978-83-8009-823-7

Wydawca:

Powiat Hajnowski

ul. A. Zina 1, 17-200 Hajnówka

Tel. 85 682 2718, 85 682 3046

starostwo@powiat.hajnowka.pl

www.puszczailudzie.info

www.powiathajnowka.pl

Fundusze Europejskie

Infrastruktura i Środowisko

Unia Europejska

Fundusz Spójności

Dofinansowano ze środków
Narodowego Funduszu
Ochrony Środowiska
i Gospodarki Wodnej